

Наталія БОГДАНОВА

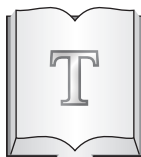
Ключові поняття: творчість, особистість, категорія «прекрасне», всебічний розвиток, культура, навчальний процес, самовиховання.

Особливість будь-якого творчого процесу — процесу, в результаті якого створюється якісне нове — полягає в тому, що не тільки людина-творець впливає на результат власної творчості, а й сам предмет творчості сприяє подальшому творчому розвитку людини. Творчість — одне із найзагадковіших явищ у житті кожної людини і суспільства в цілому. Вона не тільки забезпечує поступальний рух суспільства вперед, а й розвиток земної цивілізації.

УДК 37.036 (045)

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

© Н. Богданова. 2011

Творчість, що може навіть важливіше, з погляду гуманності буття, маючи могутній психореабілітаційний ефект, охороняє людину — творця від стресів, відгороджує від повсякденності і суєти, дає змогу зануритися в себе, у свою творчість, черпати в ній сили й натхнення для життя і творчих звершень. Природа, немов би розумно подбала про те, щоб люди, здатні до нестандартного сприйняття світу, а тому й до забезпечення своїми інноваційними рішеннями і підходами його (світу) відновлення і перетворення, не були розіп'яті і знищені традиційністю і рутинністю, які завжди чинять опір творчості. Люди, здатні до творчості, легко адаптуються в будь-якому соціальному середовищі, життєвій і професійній ситуаціях. Здатності і можливості до адаптації знаходяться в них самих, у їхньому умінні абстрагуватися від другорядних моментів, виділяти головне й істотне, бачити цікаве й перспективне, вибудовувати можливі варіанти практичних шляхів розв'язання проблем, зосереджуватися на їхній реалізації. Могутнім творчим потенціалом для людини в сучасному світі, її підтримкою і захистом, засобом адаптації до змін мінливого світу може і повинна стати творча професійна діяльність.

Особливість будь-якого творчого процесу — процесу, в результаті якого створюється якісне нове — полягає в тому, що не тільки людина-творець впливає на результат власної творчості, а й сам предмет творчості сприяє подальшому творчому розвитку людини.

Забезпечення творчого розвитку особистості — найважливіше завдання всіх світових освітніх систем. Один із основних напрямів гуманізації освіти є спрямування навчального процесу на формування, розвиток і саморозвиток суб'єктів педагогічної взаємодії. На важливості цієї тези наголошується в усіх документах про освіту нашої держави, а в Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») одним із стратегічних завдань окреслено створення умов для формування освіченої, творчої особистості громадянина, реалізації та самореалізації його природних задатків і можливостей в освітньому процесі. Василь Олександрович Сухомлинський наголошував, що особистість дитини — більше результат саморозвитку, ніж регульованого розвитку, що психологічним механізмом сприяння цьому саморозвитку є психічний стан злиття впливу дорослого і самоактивності дитини з переважанням останньої. Це твердження правильне для всіх суб'єктів педагогічної взаємодії. Саме тому тільки такі психолого-педагогічні концепції, які пропонують суб'єктам педагогічного процесу психолого-педагогічні механізми самовдосконалення та залучення до творчого процесу, особистісної самореалізації, можуть вважатись гуманістичними, незалежно від наявності чи відсутності в них цієї назви. За таких умов загальнопедагогічна підготовка викладача будь-якого навчального закладу і, зокрема вчителя, набуває ефективності, якщо її зміст, форми й методи відображають специфіку процесу формування творчої особистості, враховують закономірності протікання творчого процесу в конкретних умовах професійної діяльності.

Творчі можливості людини реалізуються не тільки в предметній діяльності, а й у

самому процесі її життя, самореалізації як засобі самоствердження, самовираження і саморозвитку. Сьогодні світ стає ближче до людини, їй вже більше не потрібно пристосувати свою індивідуальність під загальну ідею, вона може повноцінно жити своїм життям, не оглядаючись на загальноприйняті стереотипи. Праця все більше стає разом самовираження і реалізації індивідуальних здібностей.

Також нагальною щодо існування творчої особистості є так звана «естетична проблема». Як відомо, «проблема «естетичного» розроблялась найбільш активно в XX ст. Категорія «прекрасне» — найдавніша естетична категорія, і довгий час саме вона визначала сутність естетичних явищ. Але розвиток науки із середини XVIII ст., коли німецький філософ Баумгартен увів термін «естетика» як загальний термін, що об'єднує сферу прекрасного та засоби його пізнання і творення, дав змогу теоретично обґрунтувати та визначити межі естетичних явищ, які виявилися значно ширшими, ніж сфера прекрасного»[1, 173].

Дослідники, які розглядають сутність творчої особистості з позиції суспільно-історичного розвитку людського життя, вважають, що становлення людини як суспільної істоти, як особистості пов'язано з рушійними силами і законами розвитку людського суспільства. Людина є природною і водночас суспільною істотою. Вона посідає певне місце в системі суспільних відносин, є їх носієм, виконує певні суспільні функції.

Людина є особистістю, оскільки їй властива свідомість, певна система потреб, інтересів, поглядів, переконань, розумових, моральних та інших якостей, які внутрішньо визначають її поведінку, надають їй певної цілеспрямованості, стійкості й організованості. Завдяки цьому людина виступає як суб'єкт власної діяльності, передбачає її результати, контролює й несе за неї відповідальність. Особистість є цілісною, її фізичні, розумові, трудові, моральні й естетичні якості взаємопов'язані. Вона характеризується рисами, спільними для

всіх людей, і водночас у неї завжди є щось особливе, що відрізняє її від інших, щось індивідуальне. Індивідуальна своєрідність особистості неповторна. Це стосується як видатних, талановитих, так і пересічних людей.

Поняття всебічного розвитку особистості не виключає, а охоплює різні індивідуальні його варіанти, які й виражають творчу сутність людини:

- системна соціальна якість індивіда, яка формується у спільній діяльності та спілкуванні і характеризується його включеністю у суспільні відносини. Особистість — це суб'єкт соціальних відносин та свідомої діяльності; предмет соціально-філософського дослідження (П. П. Лямцев);

- суспільна, а не психологічна категорія; соціально-філософська (загальносоціальна) теорія особистості методологічною основою для всіх інших наук, які займаються дослідженням особистості (С. Л. Рубінштейн);

- розглядається як загальне, особливе і одينية. Під особистістю в теоретичному ракурсі на загально-соціальному рівні розуміють засоби існування і дій соціальних якостей людини, а конкретними формами вияву соціальності при цьому вважаються діяльність, спілкування і свідомість;

- кожен індивід — особистість, але особистістю він виступає як носій і виразник того соціального досвіду, який, по суті, і робить його особистістю, а також тих суспільних відносин, у яких він розвивається та існує. Основне те, які суспільно значущі явища, риси і тенденції він виражає і якою мірою. Особистість є носієм соціального, але не просто соціального, а загальнозначущого, що індивід стає особистістю в процесі набуття соціального досвіду разом з іншими індивідами. При цьому основою якістю, яка визначає загальносоціальну структуру особистості, є діяльність (Г. Л. Смірнов);

- соціальна структура особистості синтезується з тих видів діяльності, до яких вона залучена. (П.Є. Кражев).

Щодо розуміння естетичного як єдності прекрасного та засобів його пізнання і творення сформувалася загальновідома детально обґрунтована концепція київського філософа А. С. Канарського естетичного як чуттєвого. В рамках цієї концепції розуміння естетичного як чуттєвого відбувається не шляхом аналізу та систематизації конкретних об'єктів естетичного сприйняття, а відкриттям загальних законів практично-духовного освоєння людиною дійсності, а також розумінням того, як ці закони обумовлюють наявну в певній культурі структуру цілеспрямованого відношення людини до дійсності, що робить можливим і необхідним естетичне відношення як відмінне від інших видів.

Іншими словами, естетичне починає розглядатися не як феномен чуттєвості, а як феномен свідомості. Це потребує відповідного поняттєвого апарату визначення його буттєвості.

Треба враховувати, що естетичне сприйняття дійсності змістовно акцентоване саме на суспільній значущості речі, явища, вчинку, відношення. В акті естетичного відношення навколишній світ цікавить людину не сам по собі, а відповідно до цілей діяльності та усвідомленого змісту життя. Це дає людині можливість в актах естетичного сприйняття чуттєво наочно виявляти суспільне значення того чи іншого явища та оцінювати його з точки зору людського, суспільного інтересу, відображати ставлення людини до людини, а не емпіричні зв'язки чуттєво наочних речей між собою. Тому специфікою естетичного сприйняття дійсності людиною, особливістю естетичної свідомості є домінування суб'єкт-суб'єктного відношення як центрального цілісності усвідомленого сприйняття дійсності.

Зазначена специфіка естетичної свідомості виявляє багато різних проблем. Зокрема, проблему визначення відношення естетичного до гносеологічного, оскільки останнє здебільшого характеризується в рамках загальноприйнятої теоретичної моделі «суб'єкт-об'єкт».

Суб'єкт-об'єктний підхід в педагогічній

науці має давню традицію й представлений цілим рядом концепцій. Одним із його основоположників був французький соціолог кінця XIX ст. Е. Дюркгейм. Досліджуючи відносини людини й суспільства, він неодноразово звертався до питань виховання підростаючого покоління. Він, розумів під вихованням «постійний тиск соціального середовища на дитину, що прагне сформувати її за своїм зразком, а представниками й посередниками його є батьки та вчителі» [2, 12 – 13].

Водночас визначаючи суспільство як активного суб'єкта в процесі соціалізації індивідів як об'єктів, Е. Дюркгейм виявляв проблему змісту освіти, який може визначатися ідеалом людини, що має свої особливості та творчі здібності. Іншими словами, формально індивід акумулює існуючі загальні цінності суспільства в процесі освіти, однак від змісту цих цінностей залежить, чи буде він репродуктивною чи продуктивною, творчою людиною.

Суб'єкт-об'єктний підхід найбільш послідовно був розроблений у структурно-функціональній теорії суспільства Т. Парсонса [9] та широко представлений у світовій і вітчизняній педагогіці. Це пов'язано з тим, що цей підхід акцентує увагу на соціальній адаптації, пристосування людини до суспільства за допомогою засвоєння нею заданих знань, норм, правил, цінностей, які, наприклад, в умовах України багато в чому відповідають як соціальному, так і політичному замовленню, яке вимагає встановлення відношення «людина – суспільство», «громадянин – держава». Однак зазначений підхід не здатен врахувати, що індивід історично постає не тільки як виконавець, а й як творець норм буття суспільства. Тобто, формально факт суб'єктивності індивіда визнається, але змістовно він не враховується.

Відношення до індивіда як до активного джерела власної соціалізації детально розглядалося в концепціях У. Томаса і Ф. Знанецького, які звернули увагу на залежність соціальної події від ексцентричності точки зору індивідів, що беруть у ній участь.

Ч. Кулі, розвиваючи цю ідею під назвою «теорія дзеркального Я», обґрунтував, що для індивіда інші люди – це відображення, в яке вони дивляться в процесі міжособистісного спілкування. Індивід будує своє «Я», ґрунтуючись на сприйнятті думок, оцінок оточуючих людей. А зміст знань в освітньому процесі, таким чином, постає як множина штучно створених ситуацій, в які потрапляє індивід, щоб бути оціненим по відношенню до інших індивідів.

Зміна й ускладнення рівнів освіти, спеціалізація і професіоналізація забезпечують створення складного, диференційованого, стійкого образу «Я». Під впливом імперативів соціуму в індивіда формується здатність до самоконтролю, підґрунтям якого стають засвоєні ним норми і цінності суспільства, що дають змогу йому ставати креативним джерелом нових існувань, бути творцем, повноцінним суб'єктом. У вказаній концепції важливе значення має врахування тієї обставини, що суб'єктом може бути тільки відповідальна людина, яка здатна здійснювати різні взаємопорядковані, а не взаємовиключні дії.

Доповнення Дж. Мідом цієї концепції ідеєю міжіндивідуальної взаємодії, як символічним інтеракціонізмом, дало можливість визначити сприйняття людини людиною як суб'єкт-суб'єктного відношення [4, 89]. Суспільство починає розглядатися через поняття «узагальненого іншого», а відповідно вчитель, наприклад, постає для учнів як таке «Я», що репрезентує собою «інше-Я». «Узагальнений інший» являє собою сукупність цінностей і норм, під впливом яких у окремих індивідів формується конкретне самоусвідомлення власного «Я».

Індивід взаємодіючи в групі з іншими, немов стає на їхнє місце, бачить себе їхніми очима, розуміє їх та прагне, щоб і його розуміли. Тому якщо вчителя в класі не розуміють, то це, передусім, свідчить про відсутність порозуміння, причини якого можуть мати взаємний характер, оскільки кожен постає як суб'єкт, джерело взаємопорозуміння.

Варто зауважити, що доповнення концепції «узагальненого іншого» концепцією А. Халлера «значущого іншого» виявляє, що далеко не кожен може бути вчителем, оскільки для індивідів, особливо «недоформлених», тільки та думка й оцінки мають значення, яка йде від значущої з їхньої точки зору людини. Щоб дитина, наприклад, стала на місце іншого, вона має імітувати, повторювати іншого, а відповідно бажати бути цією іншою людиною. «Стійкість індивідуального «Я» передбачає не тільки рівняння на окремих «значущих інших», вимоги і відносини яких можуть істотно відрізнятись, а також рівняння на «генералізованого іншого» [10, 46 – 64].

Можна констатувати, що описані педагогічні концепції соціалізації в підсумку змістовно вплинули на розробку концепції «комунікативної взаємодії суспільства та індивіда», в якій спілкування набуває «інтерсуб'єктивного характеру», а індивід від народження є його «повноцінним активним учасником» [5, 11 – 12].

В рамках концепції комунікативної взаємодії суспільства й індивіда проблема орієнтації освіти на формування людини як носія повторюваної та тотожної іншим людям діяльності, в період суспільної трансформації, принаймні, теоретично знімається.

Відома теза, що людина повинна самостійно формувати своє майбутнє, проявляти ініціативу, пошук, наполегливість при досягненні своєї мети, накладає свої відбитки і на методологію викладання низки навчальних дисциплін. Також треба враховувати, що не тільки період юнацтва, а й дитинство – це період формування соціально-природних передумов творення свого життя. Вже в період дитинства виникають духовні й духовно-практичні форми життєтворчості – мрії, прагнення, плани. Хоча маємо визнати, що якісний стрибок у формуванні здатності до життєтворчості відбувається саме у підлітково-юнацькому віці, «...коли головним психічним новоутворенням стає прагнення до самоствердження та орієнтованість на майбутнє» [6, 405].

Важливість цілеспрямованого впливу в юнацький період має особливе значення тому, що саме в ньому закладаються підвалини особистості та намічаються загальні напрями у формуванні соціальних і моральних рис особистості. Основна особливість цього віку – це усвідомлення власної індивідуальності, неповторності, непохожості тощо.

Психологічні дослідження свідчать, що з унікальним характером, який сформувався у 17 – 18 років, людині доводиться рахуватися усе своє життя. Саме у цей період виникає прагнення жити майбутнім – перша спроба молодого людини піднятися над повсякденністю, над буденними обставинами життя, пізнати свій внутрішній світ. Процес життєтворчості в цей період формує загальну установку на життя в майбутньому, яке вимагатиме таких сил і знань, які дають змогу створювати цілісний образ власного буття в минулому, сучасному, майбутньому. Як відомо, такий образ у своїй основі має естетичне відношення до дійсності, естетичну свідомість як засіб формування уявлення, де різні складові буття несуперечливим чином з'єднуються в таке ціле, в якому неможливо відняти чи додати ті чи інші складові. Власне таке ціле, зазвичай, називають переживанням та усвідомленням гармонії, головного предмета естетики як науки.

Неконкретні, безпредметні уявлення про майбутнє замінюються певними програмами, планами, які конкретизуються у формі потреб особистості, її прагнень, бажань, фантазій та надій, що не взаємовиключають, а взаємодоповнюють одне одного.

Поряд із загальними особливостями становлення особистості обов'язково мають місце конкретні історичні обставини. Так, при трансформації суспільства основним завданням різноманітних навчальних структур в умовах глобалізаційного виклику та зростання обсягу інформації за порівняно обмеженого навчального часу обов'язковою є підготовка конкурентноспроможних фахівців. Його вирішення

потребує перегляду не тільки змісту, а й форм навчального процесу, впровадження нетрадиційних технологій інтенсивного навчання, переорієнтацію навчання з нагромадження знань (навчання предметне) на підвищення рівня фахової компетентності як основи розвитку здібностей, ефективних дій в умовах конкретних ситуацій (навчання проблемне).

Викладачі як вихователі (незалежно від того, які дисципліни вони викладають) у своїй роботі мають дотримуватися комплексного підходу до виховного процесу, враховувати особливості не лише розумового, а й трудового, морального, естетичного, фізичного розвитку громадянина України. Важливо також наголосити: змістовний аспект різних сторін розвитку особистості визначається її світоглядом і мораллю.

Нагадаємо, що до естетики як науки, що самовизначає свій предмет, вже Баумгартен ставив вимоги бути водночас теорією чуттєвого пізнання і теорією художньої діяльності, мистецтва. Естетика не могла обмежити свій предмет вивченням чуттєвої діяльності, бо тоді вона б загубила своє самостійне значення, перетворившись на розділ емпіризму – теорію пізнання, яка самовизначається через чуттєвий досвід як основу пізнання. Водночас, якщо естетика обмежиться теорією мистецтва, вона загубить свій зв'язок із філософією як здатність самовизначатися, мати предметом свого пізнання саму себе, реалізовувати настанову Сократа: «Пізнай самого себе». У разі отожднення естетики з мистецтвознавством вона також стає звичайним емпіричним описом різних видів мистецтва або їх історії.

Народжуючись разом із культурою та способами її самовідтворення як реалізації конкретних потреб людини, естетичні потреби змінюються та розвиваються разом із здатністю людини реалізовувати саму себе як змістовно самодостатню та незалежну від зовнішніх обставин силу вольового волевиявлення людини. Естетична реальність – це світ, де людина вільна від повсякденної буденності утилітарного

практичного існування. Тому розвиток естетичного є розвитком духовного ставлення до світу, який реалізується в матеріальній могутності людини формувати дійсність згідно з усвідомленими рамками та оміряними цінностями людського буття.

Культура, її предметні форми, духовність, а також людська спільнота – носії форм відчуття та розуміння світу. Окрема людина оволодіває такими формами індивідуально в суспільно відтворюваній діяльності, спілкуванні, в конкретному процесі соціалізації та навчання. Поза світом культури та комунікації, суб'єкт-суб'єктного відношення ці родові властивості людини не розвиваються в окремій особі. Інакше кажучи, спосіб передачі родових властивостей людини є соціокультурним, а не генетичним, чи біологічним, як у тварини.

Тим самим, гуманізація освіти має сприяти подоланню штучної відокремленості вузькопрофесійних природничих, економічних і техніко-технологічних знань від людинознавчих. Адже приклад Чорнобиля свідчить, що ця катастрофа була не стільки техногенною, скільки гуманітарною як за наслідками, так і за причинами.

На нашу думку, системоутворюючим принципом формування і подання навчального матеріалу згідно з вимогами естетично розвиненої людини постає аспектний підхід, який поєднує принципи віддзеркалення і творчого перетворення змісту предмета пізнання [7, 34 – 41].

На ґрунті використання аспектного підходу виростає культура моделювання інформації, яка забезпечує практичне життєздійснення відомого закону управління інформаційним простором суспільства – «закону односпрямованості процесів розбудови економічного та інформаційного простору відповідно до способу пізнання і виробництва» [8, 3]. Йдеться про спрямованість руху формування і подання педагогами інформації від осягнення об'єктивності до утворень свідомості, а не навпаки – від утворень свідомості, наприклад, ідеальних моделей до втручання у обставини життя, що створює ідеологізо-

ване, а не цілісне, гармонізоване відношення людини до світу.

Б. М. Євтух обгрунтовано вважає, що застосування аспектного принципу формування і подання навчального матеріалу забезпечує наближення висвітлення змісту суб'єктно-особистісної сфери відправника суб'єкта до самостійної навчальної діяльності (а не об'єкта деяких педагогічних дій).

У такий спосіб забезпечується розгортання процесу безперервного здобування, розв'язування одержувачем відомостей послідовно ускладнюваних систем пошуково-творчих завдань за педагогічною допомогою відправника навчального матеріалу. Тим самим, узагальнюють не лише знання, а й методи їх здобування, використання, опрацювання їх і свідомо використовують на практиці. Це сприяє розвитку пошуково-творчого потенціалу особистості — одержувача інформації та формуванню її здібностей до самовираження, а також допомагає здобуттю переконаності в тому, що освіта є засобом самовираження та самостворення особистості.

Індивід, що входить у соціальне життя, застає готовим не тільки соціально-економічний устрій, як вважають деякі філософи, а й певну культуру, матеріальні та духовні цінності, зміст яких розкривається тільки у естетичному відношенні до них. Ці цінності виступають для індивіда умовами його дійсного буття. Тільки в процесі практичного привласнення індивідом соціального досвіду він отримує прагматизовані утилітарні цінності свого буття. Тому духовне привласнення здобутого суспільством здійснюється в формі індивідуальної, особистісної роботи людини над самою собою, в основі якої лежить здатність до естетичного сприйняття дійсності: уміння бачити, чути, відчувати, розуміти свою єдність із самою собою та світом, або її відсутність.

Хоча естетичне сприйняття акцентоване на суспільній значущості речі, явища, вчинку, відношення, оскільки його форми та зразки даються індивіду від суспільства, кожен індивід має здійснити унікальну естетичну роботу із створення свого ясного

образу дійсності, де він особисто, індивідуально та неповторно присутній у цілісності наявного та майбутнього буття. Соціальний зміст естетичного розкривається в тому, що навколишній світ цікавить окрему людину не сам по собі, а відповідно до мети діяльності та змісту життя індивіда як людини з її родовою сутністю. Це дає можливість в акті чуттєвого сприйняття водночас і пізнавати суспільну сутність певного явища та власного існування і оцінювати його з точки зору цього інтересу: «бачити» себе існуючим у світі людей, а світ людей у собі. При цьому варто зауважити, що людина не може задовольнити якусь окрему потребу, не задовольняючись у цілому як особистість.

Наприклад, у звичайних умовах людина не стане пити з калюжі, навіть якщо її мучить спрага. Треба, щоб людина опинилася в таких умовах, коли відсутність не умов, що дають задовольнити по-людськи потребу, а самої води, ставить її перед вибором: пити з калюжі або вмерти від зневоднення організму. За звичайних умов існування людини саме естетичне почуття, ціннісні орієнтації обумовлюють форму і характер задоволення потреб по-людськи. Етичне ставлення індивіда має спиратися на існуюче естетичне відношення, щоб бути усвідомленим та зрозумілим, оскільки передбачає уміння виявляти єдність конкретного вчинку (добрий, поганий, тощо) із цілим загальних етичних настанов (заборонено, дозволяється тощо).

Відповідна структура культурних і художніх цінностей певної епохи має щодо індивіда нормативний характер. Засвоєні ним в процесі навчання й соціальної взаємодії загалом естетичні цінності, що панують у суспільстві, виступають у якості орієнтира в його естетичному відношенні до дійсності, слугують еталонами та критеріями, що допомагають йому формувати свій особистий духовний світ із його специфічною внутрішньою структурою.

Зазвичай, передачі підлягає не весь соціальний досвід взагалі, а лише та його частка, що сприяє розвитку когнітивних

структур. Тому в навчанні відбувається суб'єктивне скорочення пізнавальних процесів у історичному їх вимірі, якщо йдеться про засвоєння вже здобутих суспільством уявлень про дійсність, а не їх відкриття, тобто когнітивне засвоєння соціально важливого знання. Критерієм, як засвідчив історичний досвід ХХ століття, для визначення соціально пріоритетного знання, що

передається молоді від старших поколінь, виступає науковість. Яка сьогодні передбачає визнання усіх історично наявних світоглядних і методологічних позицій вільними, історично необхідними, теоретично рівноцінними, якщо вони стали засобом вирішення фундаментальної наукової проблеми або засобами її обґрунтування.

Список використаних джерел:

1. **Панченко В. І.** Проблема «естетичного» в світлі діалектичної логіки // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. Вип. 26. – К., 1997. – С. 173.
2. **Дюркгейм Э.** Метод социологии. — К., 1899. — С. 12 – 13.
3. **Скуратівський В. А.** та інші. Основи соціальної політики. К., 2002. – С. 190 – 195.
4. **Кон И.С., Шалин Д. Н.** Мид Д. Г. и проблема человеческого Я // Вопросы философии.—1969. — №12. — С. 89.
5. **Кривов Ю.И.** О месте понятия «социализация» в современной педагогике //Педагогика. – 2003. — № 5. — С.11 – 12.
6. **Ануфрієва Н. М.,** Ануфрієва Р. А., Тімакова А. В. Підлітково-юнацький період життя особистості та процес життєтворчості // Філософія освіти в сучасній Україні. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Філософія сучасної освіти та стан її розробки в Україні». – К., 1997. – С. 405.
7. **Биллес Г.** Реформа высшей школы // Kulturchronik. – 1998. – № 2. – С. 4 – 41.
8. **Євтух М. Б.** Гуманістична спрямованість змісту педагогічних дисциплін у вищій школі // Гуманістична місія освіти. – Вінниця, 2000. – С. 3.
9. Словник іноземних слів. — К.: 2004. — С. 431
10. **Parsons T.** The Social System/ – Glencoe, 1952. – P. 92.

Резюме

• У статті досліджуються основні чинники формування та існування творчої особистості, наголошується на ролі соціального середовища, культури, навчального процесу, виховання та самовиховання.

• В статье исследуются основные факторы формирования и существования творческой личности, подчеркивается роль социальной среды, культуры, учебного процесса, воспитания и самовоспитания.

• Basic factors of forming and existing of creative personality are investigated the role of social environment, culture, learning process, education and selfeducation.